

- ³³ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 7 зв.
- ³⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 268.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 7зв.– 8.
- ³⁷ Там само, оп. 2, спр. 18, арк. 8.
- ³⁸ *Гордієнко М.* З Волинських і Поліських рейдів (із дій УПА-Північ, 1943-1944). – Торонто: Накладом Товариств колишніх вояків УПА в Канаді й США, 1959. – С. 11.
- ³⁹ *Filar Wi. Wojuс 1939-1944. Eksteyminacja czy walki polsko-ukraieckie. Studium historyczno-wojskowe zmagac na Woyniu w obronie polskoњci, wiary i godnoњci ludskiej.* – Toruс: Adam Marszailek, 2003. – S. 75.
- ⁴⁰ ЦДАВО України, оп. 2, спр. 32, арк. 2 зв.
- ⁴¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 251.
- ⁴² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 9–29.
- ⁴³ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 24.
- ⁴⁴ Там само, спр. 39, арк. 3.
- ⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 45-а, арк. 16.
- ⁴⁶ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С.160.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 2, спр. 20, арк. 10.
- ⁴⁸ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів 1941–1942. – С. 28–29.
- ⁴⁹ Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – С. 177–178.
- ⁵⁰ *Пикер Г.* Застольные разговоры Гитлера. – Смоленск: Русич, 1998. – С. 199–200.
- ⁵¹ *Колесник А.* Грехопадение. Генерал Власов и его окружение. – Харьков, 1991. – С. 58-59.
- ⁵² *Стахів Є.* Крізь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя. – К., 1995. – С. 92.

3.4. Формування Української народної міліції та мережі підпільних офіцерських курсів (липень–листопад 1941 року)

Досліджуючи питання, пов'язані з утворенням відділів Української народної міліції, передусім слід

зазначити, що ця воєнізована структура не є прямою попередницею Української допоміжної поліції. Якщо остання формувалася з добровольців (часто з військовополонених червоноармійців) німецькою окупаційною адміністрацією за незначної участі (або взагалі без участі) українських політичних партій і груп *, то перша навпаки формувалася з ініціативи ОУН(Б) при мовчазній згоді німецького військового керівництва.

Прискіпливий аналіз архівних документів, які відображають ті чи інші моменти з історії УНМ підтверджує, що вона за неповних п'ять місяців існування пройшла три етапи у своєму розвитку. Перший етап хронологічно окреслюється датами 25 червня – 11 липня 1941 р. Другий етап вписується у часові рамки між 11 липня та 18 вересня того ж року. Третій етап немає таких чітких хронологічних меж і його необхідно датувати 18 вересня – серединою листопада 1941 р.

Перший етап - створення і діяльності загонів Народної міліції загалом співпав із описаними в попередній главі намаганнями організувати союзу з Німеччиною УНРА. Методи формування міліцейських підрозділів дуже нагадували спроби організації армії. Та це й не дивно, адже плани створення Народної міліції викладались у тій самій, неодноразово згадуваній нами, таємній інструкції "Боротьба й діяльність ОУН під час війни", в якій висвітлювались і всі військові наміри Революційного проводу. В окремому параграфі "Організація міліції" наголошувалося: "З моментом опущення населеного пункту большевицькими військами, належить негайно

* Про допоміжну поліцію детальніше див. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів, 2003.

приступити до організації Народної міліції" ¹. Планувалося, що до її лав будуть відібрані військовозобов'язані чоловіки віком від 18 до 50 років, у кожному селі мало бути до 10–12 міліціонерів, об'єднаних у відділ чисельністю 45–50 осіб. Командні пости в Народній міліції, згідно із задумами керівництва ОУН(Б), мусили займати "знані націоналісти". Озброїти міліцію розраховували трофейною радянською зброєю, а окремої форми одягу для міліціонерів на перші місяці не передбачалося ².

Таким чином, у суворій відповідності до передвоєнних інструкцій, починаючи з кінця червня 1941 р., в місцевостях, покинутих Червоною армією та радянською адміністрацією, почали виникати перші загони Народної міліції. До кінця липня 1941 р. міліцейські відділи були створені у Львові, Тернополі, Станіславові, Луцьку, Рівному, Яворові, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Дрогобичі, Бориславі, Дубно, Самборі, Костополі, Сарнах, Козовій, Золочеві, Бережанах, Підгайцях, Коломиї, Рава-Руській, Городку, Оброшині, Радехові, Вербі, Косові, Тереховлі, Вишнівці, Збаражі, Берестечку, Фастові та інших містах і селах Західної та Правобережної України ³.

Структура міліції мала такий вигляд: в повітовому або окружному центрі утворювалося бюро Народної міліції, яке вважалося своєрідним штабом Окружної команди, котру очолював місцевий військовий комендант. При коменданті розміщувалися головні міліцейські сили округи (повіту). Повітовому або окружному комендантові підпорядковувалися районні, міські й громадські коменданти, які, в свою чергу, керували міліцейськими загонами того чи іншого міста або сільської громади ⁴. Чисельність цих відділів загалом рідко коли перевищувала сотню бійців у повіті й 30–50 у районі ⁵.

Перші свідчення про організацію НМ знаходимо в повідомленнях похідних груп ОУН(Б). Датовані вони 25 червня 1941 р. й стосуються прикордонних районів Львівської та Дрогобицької областей. У Лежахові, Синяві, Яворові та Млинах на 25 червня 1941 р. вже функціонували комендатури міліції, які займалися розбудовою свого апарату в навколишніх селах, проводили вишкіл особового складу⁶. При цьому всякі спроби польського населення створити власну міліцію та адміністрацію миттєво та жорстко присікалися оунівськими активістами⁷. Найактивніше працювала в перші дні війни українська міліція в м. Млинів, очолювана бандерівцем Смуком. Документи свідчать, що міліціонери повністю опанували і взяли під свій контроль ситуацію в околиці, не допустивши до прибуття воєнного часу ексцесів (грабунків, мародерства, вбивств тощо)¹⁸.

Протягом 30 червня – 2 липня 1941 р. членами похідної групи Я.Стецька було створено НМ у Львові. Очолив міліційську структуру міста Є.Верцьона, котрий з 2 липня разом зі своїми підлеглими перебував в оперативному підпорядкуванні командування СС у Львові⁹.

Траплялися непоодинокі випадки, коли в руках НМ концентрувалася вся адміністративна влада в районі. Так, у Рава-Руській окрузі функції керівника адміністрації виконував комендант міліції М.Чіх, який здійснював управління округою через районних і сільських комендантів міліції¹⁰.

Узагальнюючи інформацію почерпнуту з різноманітних наказів та розпоряджень комендантів НМ з різних районів України¹¹, можна реконструювати першочергові завдання та дії Народної міліції влітку 1941 р.

Насамперед, міліціонери (зокрема сільські) виконували роль самооборони, захищаючи односільчан від нападів розбитих та недисциплінованих залишків Червоної армії. Разом з цим міліція працювала як своєрідні "винищувальні батальйони", знищуючи залишених на німецькому боці фронту організаторів комуністичного підпілля та радянських парашутистів-диверсантів. Народна міліція в містах і містечках слідувала за правопорядком; дотриманням комендантської години; конфісковувала в населення зброю; реєструвала колишніх радянських функціонерів і спеціалістів присланих зі східних областей УРСР; повертала речі, вкрадені з державних складів і магазинів; охороняла всі важливі об'єкти; знищувала залишки радянської символіки; проводила слідчі дії в кримінальних справах. Згідно із жорстокими законами воєнного часу, службовці НМ розстрілювали на місці осіб спійманих на грабежах, крадіжках особистого чи державного майна, переховуванні незареєстрованої зброї або радянських службовців, офіцерів чи диверсантів. Непоодинокими були також випадки участі міліціонерів як допоміжного персоналу в німецьких антиєврейських акціях. Принаймні відомо, що міліціонери займались обов'язковою реєстрацією єврейського населення, слідували за тим, щоб євреї носили відзнаки із зіркою Давида й безкоштовно працювали на громадських роботах.

Необхідно визнати, що бандерівці влітку 1941 р. провели колосальну організаційну роботу зі створення мережі НМ. Її динаміка та завзяття вказують на те, що націоналісти здатні були створити дієздатну систему революційних правоохоронних органів, якби цьому не перешкоджала німецька окупаційна влада. На жаль, робота з організації структури НМ

проходила за умов постійного німецького втручання. Після проголошення "Акту" відновлення державності, німецьке командування вже з перших днів липня 1941 р. вдалося до акцій роззброєння й розпуску міліцейських загонів. Типовим у цьому плані був наказ Головнокомандуючого військової округи тилу 103 фон Рока від 2 липня 1941 року: "У всіх населених пунктах зайнятих частинами та підрозділами вермахту або німецької поліції, за підтримання порядку відповідальність несе виключно німецька армія або поліція. Тому вся зброя, яка є в населення має бути здана під охорону"¹².

Однак згодом військове керівництво зіштовхнулося з проблемою дефіциту німецьких армійських і поліційних частин, яких не вистачало навіть для підтримання елементарного порядку на окупованих територіях. У такій критичній ситуації було вирішено залучити Українську міліцію до виконання правоохоронних функцій. Цей перехід до другого етапу в недовгому житті Народної міліції ознаменувався наказом того ж командуючого військовою округою тилу № 103 фон Рока від 11 липня 1941 р. У ньому, зокрема, підкреслювалося: "В інтересах підтримання порядку й охорони життєвоважливих закладів, які належать українцям, допускається створення неозброєної української місцевої міліції. Її чисельність, за винятком менших населених пунктів, не повинна перевищувати 1% від усього населення. До місцевої міліції можуть зараховуватися лише ті особи, які перевірені СД і зареєстровані військовими органами як надійні. Уже створені загони міліції у зв'язку з цим розпорядженням необхідно перевірити і за даних умов очистити від сумнівних елементів. Щодо озброєння міліції, то тут діє наказ головного командувача військової округи тилу № 103 від

2 липня 1941 року. У тих місцях, де в особливих випадках ще дозволено озброювати міліцію, мова може йти лише про оснащення легкою зброєю. Відповідними складами зброї українська міліція не має права розпоряджатися. Вони повинні охоронятися військами або поліцією. По можливості до керівництва українською міліцією повинні залучатися офіцери або ж унтерофіцери, які пройшли службу у старій австрійській або колишній польській арміях"¹³. Детальніше про озброєння українських міліціонерів ішлося в директиві Головного командування фронтового тилу групи армій "Південь" від 22 липня 1941 року: "Для захисту населення дозволяється видавати гвинтівки з 10 патронами до кожної, в кількості, яка не перевищує 10% від чисельності міліціонерів. Заборонено видавати будь-яку зброю крім гвинтівок і пістолетів"¹⁴. Реально ж, плутанина породжена воєнними діями, призводила до того, що німецькі військові одного дня віддавали накази озброювати міліцію, а наступного – вимагали від міліціонерів здати отриману зброю"^{15*}.

* В одному зі звітів Українського державного правління до С.Бандери від 22 липня 1941 р., зокрема, підкреслювалося: "Найбільший хаос витворився в питанні організації й праці міліції з тієї причини, що в кожному районі, окрузі, області німецькі військові власті інакше до тих справ ставляться. Це, особливо в питанні озброєння міліції й її компетенції арештувати, робити обшуки, слідства і т. д. В одних районах дозволяється міліції носити зброю, в інших знову строго забороняється... В більшості наша міліція працює без зброї. Арештувати українській міліції строго заборонено. Це створює ненормальний стан, який використовують ворожі нам чинники для використання боротьби скерованої проти нас. Українська міліція не є в стані з тієї причини вести боротьбу з диверсійними большевицькими бандами... Бувають випадки, що наша міліція викриє зброю у польського населення, а результат того такий, що на інтервенцію польських рештків поміщицьких кругів мадярські військові частини роззброюють нашу міліцію". (Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. -- С. 285).

Отже, після здійснення окупаційними військами серйозного обмеження сфери діяльності Української міліції, гітлерівські спецслужби розпочали в її рядах масштабну кадрову чистку, метою якої було усунення з лав міліції всіх більш-менш відомих оунівців. Про значні масштаби репресій в середовищі УНМ можна судити хоча б з того факту, що про них писали в доповідних записках на ім'я М.Хрущова радянські розвідники. Зокрема, у згаданому нами розвідзведенні № 32/67 зазначалося: "Німецько-фашистська окупаційна влада широко практикує вербування до своїх каральних органів українських націоналістів для встановлення з їхньою допомогою фашистського "нового порядку" на окупованій території України. Комплектуючи апарат каральних органів за рахунок українських націоналістів німецьке військово командування водночас суворо попередило своїх комендантів, щоб в каральні органи не допускалися "сумнівні елементи" із числа українських націоналістів" ¹⁶.

Із документів дізнаємося, що службовці УНМ, які були членами ОУН(Б) впродовж липня–серпня 1941 р. були в повній розгубленості й не мали жодних чітких інструкцій від свого керівництва. Та й чи можна було очікувати виважених вказівок, якщо самі провідники Організації, вже перебуваючи під домашнім арештом у Берліні, ніяк не могли остаточно визначитися зі своїм ставленням до Німеччини. Так, 27 липня у меморандумі до німецького уряду, який пояснював позицію ОУН(Б) щодо "Акту" від 30 червня наголошувалося: "Україна вважається дружелюбно настроєною до німців. Тому там не придатні ті заходи, які застосовуються в окупованих ворожих країнах, де життєвий порядок підтримує лише німецьке військово управ-

ління. Україна бажає даліше разом з Німеччиною боротися за новий порядок у Європі і співпрацювати в усіх галузях" ¹⁷. Виходячи з цієї позиції, Револуційний провід пропонував створити у Львові тимчасову українську адміністрацію, т. зв. Українську крайову раду, яка матиме відділи: "управління, міліції (підкреслення наше – *І.П.*), господарства, охорони здоров'я та ін." ¹⁸.

Як бачимо, лідери Організації не зуміли зайняти чітку позицію під час переговорів з німцями. З одного боку, вони були спантеличені відмовою гітлерівців визнавати їхні претензії на владу в Україні й ставленням до оунівських військових і міліцейських загонів, а з другого – ніяк не бажали піти на розрив з новою окупаційною владою, яка розгорнула репресії проти їхніх підлеглих. Більше того, така безмежна і відчайдушна надія на те, що німці змінять свою позицію щодо української незалежності, продовжувала мати місце навіть після включення Галичини до складу Генерального губернаторства. Ці безпідставні, фантастичні сподівання окреслив Я.Стецько у своєму листі до Гітлера від 3 серпня 1941 р.: "Український народ сподівається, що підпорядкування (Галичини Генеральному Губернаторству – *І.П.*) є тимчасовим заходом, пов'язаним з військовими діями на Сході, і що європейський Схід буде впорядковано по-новому на основі національного принципу та свободи народів, як це вже сталося в Центральній Європі під геніальним проводом Вашої Ексцеленції. Український народ сподівається, що із закінченням воєнних дій в Україні Українська держава буде відновлена на всій українській етнічній території..." ¹⁹

Стримуючи своїх підлеглих від антинімецької

боротьби *, яка могла б розгорітись у відповідь на поділ України між Рейхскомісаріатом, Генерал-губернаторством, Румунією та Угорщиною, Крайовий провід ОУН(Б) на Західноукраїнських землях 7 серпня 1941 року видав у Львові "Декларацію ОУН", в якій наголошувалося, що Організація має "пристосуватися до витворених умов та мусить відповідати майбутнім потребам України. Українські націоналісти приймуть активну участь у суспільній праці на всіх ділянках національного життя. ОУН не йде – всупереч провокативним вісткам шкідників української справи – на підпільну боротьбу проти Німеччини. ОУН буде всіма способами протиставлятися вияву неорганізованої, чуттєвої реакції, що позбавлена всякого політичного реалізму та зрозуміння хвилевості теперішньої ситуації, навіть при найкращих намірах, може нести українській справі великої шкоди" ²⁰.

Безпринципна позиція Проводу щодо окупантів була викликана переважно тим, що лідери Організації перебували в пошуках нової ідейної формули, яка б могла відповідати тогочасному становищу батьківщини, а до того за інерцією продовжували своє передвоєнне "загравання" з німцями. Керівництво ж німецької військової та цивільної адміністрації, збагнувши в якому глибокому психоло-

* У вітчизняній історичній літературі існують достовірні згадки про те, що брат лідера ОУН(Б) С.Бандери Василь, який до свого арешту гітлерівцями неформально очолював найбільш радикальне крило Організації, вимагав негайного початку збройної боротьби проти німців ще на початку липня 1941 року. Зокрема, йому приписують такі слова: "Німці розігнали уряд? Арештували вождя? А обіцянки? До зброї! Потрібно відплатити брехунам німцям!" (Киричук Ю.А. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 15.).

гічному цейтноті перебуває націоналістичний Провід, не зважало на жодні його вимоги й заяви. Німці не тільки не дозволили централізувати управління міліцією (чого добивалися бандерівці), а з вересня 1941 р. взагалі повністю переформували цю організацію, попередньо провівши масові арешти членів ОУН(Б)²¹.

Німецькі донесення з тилових районів групи армій "Південь" інформували керівництво рейху про поступове, але невпинне зростання невдоволення серед українського населення та української міліції на окупованих територіях. У містах західної України на стінах почали з'являтися написи й листівки із закликами: "Геть іноземне правління! Хай живе Степан Бандера". У Львові розгорнули акцію зі збору коштів до українського військового фонду, місто "прикрасили" незалежницькі, антинімецькі плакати й гасла²². У середині липня 1941 року відомий оунівець Р.Волошин організував у Рівному масову демонстрацію з приводу похоронів жертв більшовицького терору, маніфестанти виявили відкрите невдоволення німецьким правлінням скандуючи: "Україна для українців! Хай живе Бандера!"²³. Антинімецький рух, ініційований низами бандерівської Організації, починав набирати потужні оберти. Штаб 213 охоронної дивізії 27 серпня 1941 року повідомляв із Волині: "Політична обстановка з часу військових дій на Сході сильно змінилася. Спочатку українське населення вітало німецькі війська як визволителів від радянського панування. Польська частина населення також проявила схильність до співробітництва. Суворі заходи застосовані СД проти євреїв знаходили повне розуміння в українського населення і подавило будь-яку волю євреїв до супротиву. Після того, як українці почали

організовуватися у самостійних комітетах і загонах охорони порядку, в їх рядах поступово стала проявлятися політична воля до звільнення від німецького впливу... Українська служба охорони порядку поряд з адміністративними органами є, в першу чергу, кристалізуючим пунктом українських прагнень до незалежності. Щоб їх здійснити вона постійно намагається ухилитися від несення служби з охорони громадського порядку і хоче перетворитися в народну міліцію або в основу української армії. Тому прагне зарахувати в свої ряди якомога більше молодих людей і озброїти їх. Польові та гарнізонні комендатури нерідко змушені навіть розформувати їх. Вона також є першим носієм устремлень спрямованих проти поляків. Корисними вона може бути лише тоді, коли буде перетворена на допоміжну поліцію, обмундирована у визначену форму і підлягатиме німецьким командирам" ²⁴.

Керівництво окупаційної адміністрації більше не могло дозволити собі дивитися "крізь пальці" на "проблему міліції", тому 18 вересня 1941 р. на нараді в Гітлера райхскомісар України Е.Кох заявив, що йому потрібна не якась ефемерна міліція, а 20-тисячний корпус поліції для пацифікації краю²⁵. З цього моменту в Україні розгорнулося формування поліційних відділів, а недовга історія Української народної міліції вступила у свій третій етап. Невдовзі УНМ взагалі перестала існувати у своєму первісному вигляді. Більшість її відділів була розпущена й лише частина з них зуміла зберегти свою організаційну структуру, як допоміжна українська поліція.

14 листопада 1941 р. в наказі оперативним тиловим районом групи армій "Південь" наголошувалося, що "створювані з місцевих мешканців допоміжні

підрозділи поліції та вартові команди в жодному разі не повинні мати ознаки будь-якого українського формування майбутнього, бо вони служать виключно німецькій меті" ²⁶. Прагнучи повністю "деполітизувати" українську поліцію, німецьке армійське командування 17 листопада 1941 року видало спеціальний наказ, яким категорично забороняло включати прихильників руху С.Бандери до допоміжних поліцейських команд ²⁷. Всіма доступними способами, обходячи німецькі заборони, бандерівці намагалися проникнути в ряди поліції, щоб максимально утримувати її під своїм контролем. Найбільш наполегливими були прагнення керівництва ОУН(Б) закріпитися в українській поліції на східноукраїнських землях. Для цього Провід Організації наказав спрямовувати до поліцейських частин на сході щонайменше десять людей "з кожної станиці ОУН(Б) на західноукраїнських землях" ²⁸, однак їхні спроби здебільшого не приносили бажаного результату *.

Остаточна ліквідація Народної міліції відбулася в середині листопада 1941 року. А вже 25 листопада з'явилася секретна директива німецької поліції безпеки № 12/41, у якій йшлося про знищення членів ОУН(Б) "під виглядом грабіжників" ²⁹. Наслідком

* Протягом першої половини 1942 року керівництво ОУН(Б) продовжило свої спроби опанувати українську поліцію в Рейхскомісаріаті. Вірогідно, для того, щоб наводнити допоміжну поліцію своїми прихильниками, Крайовий провід ОУН(Б) у травні 1942 року видав новий "Наказ", яким дозволяв вступати членам Організації в поліцію, але за умови, що вони одразу налагодять зв'язок із керівниками оунівського підпілля на новому місці служби (ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 43, арк. 30–31). Однак здійснити свої задуми бандерівцям вдалося лише на Волині, коли на весну 1943 року їхні агенти в поліції організували перехід в УПА, за різними даними, від 5 до 10 тис. українських "шуцманів".

цієї директиви стало відкриття нового "сезону" своєрідного "полювання" на більш-менш відомих членів бандерівської Організації, які ще залишалися на свободі. Нацистські карателі, насамперед, арештовували і розстрілювали організаторів органів місцевого самоврядування та відділів УНМ. До початку 1942 р. гітлерівці відправили до концтаборів 300, а знищили 15 керівних діячів революційної ОУН³⁰ і 1500 рядових оунівців³¹. І це при тому, що масові арешти проходили і впродовж липня–жовтня 1941 р. Так, лише на Станіславщині протягом тільки однієї ночі з 14 на 15 вересня 1941 року було арештовано й відправлено до львівських і краківських тюрем 200 оунівців³². Загалом до кінця 1941 р. німецьким спецслужбам вдалося арештувати або знищити 80 % керівного активу бандерівської ОУН³³.

Розгортання масштабних репресій не могло не підштовхувати лідерів ОУН(Б) до зміни свого ставлення до німецької окупаційної влади. Головну роль у розв'язанні питання про зміну традиційного пронімецького курсу відіграв тогочасний "урядуючий провідник ОУН" М.Лебедь, який був висунутий на цю посаду після арешту Бандери і Стецька**. Саме з його ініціативи та під його керівництвом

* Відомий оунівець М.Прокоп у своїй передмові до однієї з книг А.Камінського писав про М.Лебеда: "Після того як у вересні 1941 р. гестапо вчинило погром ОУН, важко було уявити кращого кандидата на провідника серед збережених тоді на волі людей в ситуації, коли існувала серйозна небезпека принаймні хвилевого розгублення, або, з другого боку, непродуманих псевдореволюційних актів, коли треба було знову поставити ОУН на ноги, привести до дисципліни і бути в цьому послідовним, врешті, що дуже важливо, знайти жертвених і компетентних до праці людей. У всіх тих завданнях Лебедь виявився на висоті" (Прокоп М. Передмова // Камінський А, Василь Охримович. Біографічний нарис. – Торонто – Нью-Йорк – Лондон, 1999. – С. 8.).

наприкінці вересня - на початку жовтня 1941 р. в Збоїськах на околиці Львова³⁴ відбулася Перша конференція ОУН(Б). Її делегатами були найвідоміші націоналістичні лідери з бандерівської Організації, котрі тоді ще перебували на свободі - М.Лебедь, М.Прокоп, Д.Мирон, І.Климів, І.Павлик, І.Ребак, В.Кук, М.Степаняк³⁵. Учасники конференції прийняли рішення, які можна характеризувати, як перші, покищо дуже обережні та несміливі, кроки керівництва ОУН(Б) в напрямку розриву стосунків з нацистською Німеччиною. Дійшовши одностайного висновку про те, що Німеччина, яка, на думку оунівських лідерів, мала перемогти у війні, буде головною перешкодою на шляху відновлення української незалежності, делегати зборів виробили новий план дій Організації. Було вирішено працювати у двох рівноцінних напрямках. По-перше, користуючись усіма нагодами легальної роботи, пробувати проникати в різноманітні культурні, політичні, воєнізовані, адміністративні структури і при тому всіма силами впливати на їхню діяльність, закріплюватися у великих промислових центрах сходу та півдня України. А, по-друге, знову перевести основну частину організаційних кадрів на конспіративне становище і перейти до підривної антинімецької роботи, готуючись таким чином до тривалої боротьби з Третім рейхом³⁶. У підсумковій постанові, схваленій Першою конференцією ОУН(Б), наголошувалося, що найближчими завданнями Організації є: "пропагандивно-роз'яснювальна підготовка до активної боротьби з німецьким окупантом, розкриття німецьких планів поневолення і колонізації України; збір та магазинування (складування - І.П.) зброї; вишкіл нових провідних кадрів для визвольної боротьби"³⁷. Щойно в травні 1942 року, вже після

Другої конференції ОУН(Б), було видано "Наказ" Крайового провідника на Західноукраїнських землях всім членам Організації, у якому однозначно декларувався перехід бандерівської ОУН на рейки боротьби з німецьким окупаційним режимом³⁸.

Чіткіше означити свої антинімецькі наміри керівників ОУН(Б) змушувала також ситуація, що склалася на східних і центральних українських землях. Ще в серпні 1941 року націоналісти, що відійшли з "похідними групами ОУН" на схід, попереджали провідників про небезпеку ведення політики "подвійних стандартів" щодо Німеччини: "Дальша наша співпраця з Німеччиною доволі небезпечна, ковзка. Не можна практично вести двох політик, отже пронімецьку та нашу - оунівську. Це можуть зрозуміти члени Організації, але не народ, який нас щойно пізнає і починає заставлятися, дивуватися"³⁹.

Перехід ОУН(Б) до опозиції німецькому окупаційному режимові, безумовно, став помітною акцією на тлі подій у підкореній нацистами Україні. Про нього, між іншим, можна прочитати й у тогочасних радянських документах. Зокрема, в розвідвальному зведенні № 11 від 30 вересня 1942 р. складеному для секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова, повідомлялося: "Зникнення Бандери спочатку внесло сум'яття до рядів українських націоналістів. Однак подальші заходи військової влади спрямовані на обмеження впливу ОУН на українське населення (заміна українських націоналістичних прапорів на фашистські, розпуск бандерівської міліції і т. д.) протиставили значну частину оунівців німецьким завойовникам. В подальшому частина прихильників Бандери пішла у підпілля, розгорнувши антирадянську та антинімецьку діяльність під гаслом: "Україна - українцям"⁴⁰.

Довголітня історія УВО й ОУН однозначно засвідчує той факт, що кожного разу, коли Організація оголошувала про перехід у підпілля, вона невдовзі розпочинала активну збройну боротьбу проти своїх противників. Не стала винятком і Німеччина. Однак у 1941 році в Україні точилася грандіозна війна. Тож традиційні для передвоєнної ОУН терористичні акції не могли повною мірою виправдати себе. Нові реалії вимагали масштабного протистояння Рейху, яке тісно пов'язувалося з навчанням грамотних військових кадрів і масовою військовою підготовкою молоді. Тому, згідно з наказами Першої конференції ОУН(Б), Крайовий військовий штаб, який свого часу активно готував антирадянське повстання в західноукраїнських областях, перейшов до організації сітки підпільних "старшинських і підстаршинських шкіл".

У Штабі створили два регіональні відділення - Рівненський крайовий військовий штаб для північно-західних українських земель і Львівський крайовий військовий штаб для західних українських земель ⁴¹. Офіцерські курси і школи організовувались або в повному підпіллі, або цілком легально, під виглядом інших навчальних установ. Через їхні стіни були зобов'язані пройти всі без винятку члени ОУН(Б) ⁴². Найбільшою підготовчою базою для оунівців стала Школа військових кадрів "Тигри", що діяла в Долинському районі сучасної Івано-Франківської області. У ній протягом 1941-1942 рр. навчалися три тисячі бойовиків, які пізніше очолили загони УПА, військові штаби, повстанські розвідслужби ⁴³. Іншу таємну офіцерську школу ОУН(Б), відкриту в м. Мости Великі Львівської області, очолював безпосередньо шеф оунівського військового штабу, тоді ще сотник (капітан) Д.Грицай. На цих

курсах готували переважно старших офіцерів, яких планували використовувати, передовсім, для роботи в штабах ⁴⁴. Неподалік від Мостів Великих у містечку Поморяни була створена підстаршинська школа очолювана поручником О.Карачевським ("Свобода"). У ній готувалися кандидати винятково на підстаршинські звання. Тільки після перебування в її стінах оунівець, котрий раніше не мав жодної фахової військової підготовки, міг продовжувати навчання на офіцерських курсах ⁴⁵. Є дані про те, що гестапівці періодично здійснювали арешти відомих їм курсантів-підпільників Поморянської підстаршинської школи. Так, відомий факт арешту Ярослава та Юліана Охримовичів (рідних братів Василя Охримовича - чільного діяча ОУН(Б) та УГВР), яких утримували у львівській в'язниці на вулиці Лонцького, де 23 січня 1942 року Ярослав Охримович помер ⁴⁶.

Невеличка офіцерська школа ОУН(Б) під кодовою назвою "Холодний Яр" існувала в с. Колки на Волині. Взимку 1941-1942 рр. у ній навчалося 30 курсантів, яким, крім усіх необхідних військових дисциплін, викладали історію України, географію та природознавство. Комендантом Колківської школи був Д.Клячківський ("Клим Савур", "Кошіль", "Старий"), майбутній командир УПА та УПА-Північ. Курсанти, окрім навчання, займалися ще й збиранням і складуванням зброї, амуніції, харчів ⁴⁷.

Одночасно з повноцінними військовими школами бандерівці організовують у містах і селах Західної України таємні короткотермінові курси радистів і санітарів та польові вишкільні табори ⁴⁸. Для прикладу - тільки на території двох повітів: Дубенського й Кременецького було організовано 15 вишкільних осередків для рядових бійців, у кожному з

яких навчалось по 100 осіб ⁴⁹.

Відомості про напівлегально діючі українські офіцерські школи й курси можна здобути знов-таки із донесень радянських розвідувальних органів. У доповідній записці на ім'я М.Хрущова й Т.Строкача командир об'єднаних партизанських загонів Рівненської області І.Федоров писав: "Націоналісти використовують всі легальні можливості для підготовки своїх військових та бойових кадрів. Так, в місті Луцьку організована школа підготовки військових кадрів низових організацій, у якій навчається до 600 осіб молодого віку 18-24 років. Курсанти одягнені в стару польську військову форму. Школа існує під виглядом підготовки сільськогосподарських працівників. Подібні школи існують в селах Лаврове і Пличанове Волинської області, по 100 чоловік у кожній. Школа у селі Шпанове біля Рівного налічує до 200 слухачів, серед яких є й дівчата. На початку квітня (1943 р. - І.П.) німці всі школи розігнали, а частину слухачів відправили до концтаборів за антинімецьку діяльність" ⁵⁰.

В архівах зберігся указ рейхскомісара України Е.Коха від 27 листопада 1942 року про закриття в Рівному 5-ти українських сільськогосподарських шкіл, в яких більше 1000 юнаків навчалися не агрономії, а військовій справі. В указі Коха, зокрема, підкреслювалося: "Ці школи не відповідають меті та завданням для яких вони створювалися, а спрямування їхньої навчальної програми не відповідає їхній назві" ⁵¹.

Загалом, восени 1941 р. на території західної України бандерівська вітка ОУН зуміла організувати 37 тільки офіцерських шкіл, курсів та польових вишкільних таборів. Багато з них були доволі солідними і налічували від 300 до 500 курсантів ⁵².

Підводячи підсумки, відзначимо, що зазнавши невдачі у своїх планах створити союзу з Німеччиною українську армію, керівники революційної ОУН спробували сформувати, як влучно висловився у своїх спогадах Б.Казанівський, сітку Української народної міліції "під окремим проводом", яка на переконання керівників ОУН(Б), мала б стати своєрідною "кузнею кадрів" для майбутнього війська, опорою місцевої адміністрації, а також символом дружнього ставлення українських націоналістів до німецької влади (навіть після того, як остання відмовилася визнавати суверенність відновленої 30 червня 1941 р. держави). Така лояльна щодо німців позиція тривала до кінця літа 1941 р., коли стало очевидним, що Німеччина має стосовно України зовсім інші плани, ніж оунівські лідери. Остаточним свідченням ворожого ставлення нацистського керівництва до вимог українців було розгортання масштабних репресій проти бандерівської Організації, зокрема й проти створеною ОУН(Б) Народної міліції. Загони міліціонерів розпускали, а командирів арештовували або знищували. Подібний розвиток подій змусив "крайових провідників" ОУН(Б) після Першої конференції розпочати поступову і плавну переорієнтацію своїх прихильників із пронімецьких на антинімецькі рейки. За слушним твердженням А.Кентія: "Цей крок давався нелегко, він не був одноактним, вагання залишалися, адже мова йшла про принципову переорієнтацію старого курсу, який тривалий час зв'язував ОУН з Німеччиною, про розрив особистих зв'язків тощо. Крім того, слід було рахуватися і з тим, що провідні діячі ОУН С.Бандери перебували у ролі заручників у бувших спільників" ⁵³.

Першими кроками в напрямку переходу на протинімецькі позиції були акції пов'язані зі створенням

нелегальних і напівлегальних вишкільних курсів для навчання молодших і старших офіцерів. Цей момент став поворотним від співпраці з німцями до підготовки збройної боротьби проти них. Гітлерівці, безперечно, розуміли, що навчання військових кадрів здійснюється оунівцями не для боротьби з Червоною армією, яка в жовтні-листопаді 1941 р. ще продовжувала свій відступ до стін Москви, а винятково для ґрунтовної організації масштабного повстання проти німецької окупаційної влади, котра (і це стало очевидним для членів бандерівського Проводу на ЗУЗ) не збиралася поступатися чи ділитися владою з ОУН.

Значний обсяг роботи, проведений при створенні 37-ми офіцерських шкіл і таборів для навчання курсантів, свідчить, що оунівці прагнули в стислі строки підготувати еліту повстанської армії. Подальше зволікання могло завершитися тим, що німецькі каральні органи просто заарештували б усіх провідних діячів націоналістичного руху, позбавивши його таким чином будь-якої змоги для ведення активного збройного опору в майбутньому. Дорога ж до організованого антинімецького виступу була довгою й тернистою. Чільний член мельниківської ОУН Я.Гайвас у своїх спогадах підкреслював, що навіть у середині 1942 року "ні одна політична група ще не рішилась "братися за зброю", хоч знизу натиск у цьому напрямку зростав"⁵⁴.

* * * * *

Узагальнюючи викладену в третьому розділі інформацію про хід реалізації передвоєнних планів ОУН(Б) на території УРСР з моменту нападу Німеччини на Радянський Союз, слід підкреслити, що незважаючи на прагнення точно дотримуватися

всіх передвоєнних інструкцій і настанов Революційного проводу, оунівці в силу низки об'єктивних обставин, не змогли повністю втілити в життя задуми свого керівництва. Пильна робота радянського карально-репресивного апарату не дала націоналістам можливості підготувати й здійснити повстання одночасно на території однієї або двох областей. Виступи озброєних підпільних груп носили здебільшого локальний характер і рідко коли вдавалося налагоджувати взаємодію повстанців у декількох, навіть сусідніх, районах. Хоча, з другого боку, не слід думати, що передвоєнні плани Організації зазнали повного фіаско. Їхня реалізація засвідчила, що ОУН(Б) володіє доволі потужним військовим потенціалом, адже антирадянські виступи були зафіксовані на території 70 районів і 26 міст Західної України. Оунівці зуміли самотужки заволодіти рядом населених пунктів, що дало їм змогу створити на підконтрольній території власні воєнізовані формування – відділи УНРА та Народної міліції.

Робота над організацією регулярних збройних сил показала, що ОУН(Б) на літо 1941 р. не мала достатньої кількості офіцерів і належного рівня матеріально-технічного забезпечення для того, щоб власними силами створити армію. Надії ж, які покладалися лідерами Революційного проводу на допомогу вермахту, виявилися цілком марними. Керівництво окупаційних військ не сприяло утворенню "союзного з Німеччиною українського війська", а до того ж ще й чинило перепони всіляким спробам централізації чи координації дій загонів УНРА та міліції.

Негативне ставлення німецької окупаційної влади та армійського керівництва до втілення в життя військових планів бандерівського Проводу,

змусило керманічів Організації з жовтня 1941 р. розпочати поступовий перехід на антинімецькі позиції і повернутися до прихованих, нелегальних способів боротьби. Першими кроками на цьому шляху стали заходи націоналістів спрямовані на відкриття власних підпільних офіцерських шкіл і курсів. Посилена увага до підготовки військових кадрів була значною мірою зумовлена тим, що відсутність достатньої кількості офіцерів особливо рельєфно виявилася при спробі організувати УНРА. Тож, підпільні військові школи ОУН(Б) стали найголовнішим постачальником офіцерських кадрів для майбутньої УПА. Іншими, дещо меншими за кількістю підготовлених військовослужбовців, але безумовними лідерами в плані якісної підготовки, постачальниками офіцерів для Повстанської армії були Дружини українських націоналістів, у чиїх лавах сконцентрувалися чи не найкращі військові кадри довоєнної ОУН(Б).

¹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 62.

² Там само, арк. 63-64.

³ Там само, спр. 32, арк. 1-10; Там само, оп. 1, спр. 12, арк. 10-20; Українське державотворення. Акт 30 червня 194. – С. 89, 94, 201, 201, 258, 259, 305, 308, 321.

⁴ ЦДАВО України, оп. 1, спр. 26, арк. 1-2.

⁵ *Омелюсік О.* УПА на Волині в 1943 р. // Літопис УПА. – Т. 1. – Торонто, 1976. – С. 20.

⁶ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 79, 82, 89.

⁷ Там само. – С. 89, 271.

⁸ Там само. – С. 94.

⁹ Там само. – С. 153.

- 10 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 26, арк. 1.
- 11 Ці накази здебільшого зібрані в книзі "Українське державотворення. Акт 30 червня 1941". – Львів–Київ, 2001.
- 12 ЦДАВО України, КМФ-8, оп.2, спр. 146, арк. 59.
- 13 Україна в другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – С. 167.
- 14 ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 60–61.
- 15 Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 324.
- 16 ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 115, арк. 17.
- 17 Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – С. 215.
- 18 Там само. – С. 216.
- 19 Там само. – С. 215.
- 20 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 42, арк. 1–2.
- 21 *Hunczak T.* OUN-German Relations, 1941-1945 // *German-Ukrainian relations in historical perspective.* – Canadian Institute of Ukrainian Studies. – Toronto – Edmonton, 1994. м Р. 179.
- 22 *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії. – К., 2002. м С. 28.
- 23 *Киричук Ю.А.* Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 17.
- 24 ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 1, спр. 156, арк. 202, 205.
- 25 *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів 1941м1942. м С. 81.
- 26 Там само.
- 27 *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литви, Латвії, Естонії. – С. 32.
- 28 ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 3, арк. 24.
- 29 *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 544–545.
- 30 Киричук Ю. Історія УПА. – С. 8.
- 31 Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 443.
- 32 *Томащук М.* Діяльність ОУН за окупаційного режиму фашистської Німеччини на Станіславщині // Українська повстанська армія - феномен історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 92.
- 33 *Мотука G.* Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraiskie 1943–1948. – Warszawa, 1999. – S. 105.

- ³⁴ *Кокін С.А.* Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах Державного Архіву СБУ. – К., 2000. – С. 13.
- ³⁵ *Бутко С.В. Кентій А.В.* На шляху до збройного чину. Інструкція до переведення в життя цілоти діяльності ОУН // УІЖ. – № 4. – 1998. – С. 110.
- ³⁶ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів 1941–1942. – С. 93.
- ³⁷ *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952. – С. 29.
- ³⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 43, арк. 2–2 зв.
- ³⁹ *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії. – С. 29.
- ⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 124, арк. 26–27.
- ⁴¹ *Бедрій А.* Українська Держава відновлена актом 30 червня 1941 року. – С. 25–26.
- ⁴² *Киричук Ю.* Історія УПА. – С. 12.
- ⁴³ *Бедрій А.* ОУН і УПА. – С. 23.
- ⁴⁴ *Бедрій А.* Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. – С. 25.
- ⁴⁵ Там само. – С. 25.
- ⁴⁶ *Камінський А.* Василь Охримович. Біографічний нарис. – Торонто – Нью-Йорк – Лондон, 1999. – С. 20.
- ⁴⁷ *Кондрат Ф.* Ми стали волі на сторожі. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 9–10.
- ⁴⁸ *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія. – С. 30.
- ⁴⁹ *Filar Wł.* Wojs 1939-1944. Ekstyminacja czy walki polsko-ukrańskie. Studium historyczno-wojskowe zmagac na Wojuńcu w obronie polskońci, wiary i godnońci ludskiej. – S. 71.
- ⁵⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 527, арк. 3.
- ⁵¹ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 1, спр. 12, арк. 19.
- ⁵² *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів 1941–1942. – С. 95.
- ⁵³ Там само. – С. 96.
- ⁵⁴ *Гайвас Я.* Коли кінчалась епоха. - Чікаго: На чужині, 1964. – С. 84.